

UNIUNEA EUROPEANĂ

GUVERNUL ROMÂNIEI
MINISTERUL MUNCII, FAMILIEI
ȘI PROTECȚIEI SOCIALE
AMPOSDRU

Fondul Social European
POSDRU 2007-2013

Instrumente Structurale
2007-2013

OIPOSDRU

ACADEMIA ROMÂNĂ

Investește în oameni !

FONDUL SOCIAL EUROPEAN

Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013

Axa prioritară nr.1 „Educația și formarea profesională în sprijinul creșterii economice și dezvoltării societății bazate pe cunoaștere”

Domeniul major de intervenție 1.5 “Programe doctorale și post-doctorale în sprijinul cercetării”

Titlul proiectului: **“Valorificarea identităților culturale în procesele globale”**

Beneficiar: **Academia Română**

Numărul de identificare al contractului: **POSDRU/89/1.5/S/59758**

Cercetător postdoc: Dr. Bogdan Andriescu

Expert coordonator: Prof.dr. Paul Helmut Niedermaier

Timp liber și lectură în însemnări pe cartea românească veche Transilvania- Europa (sec. XVII-XIX)

Scurtele perioade de liniște și de calm care au marcat Transilvania în cele trei secole (sec. XVII-XIX), au prilejuit, atât în cazul patricienilor cât mai ales al nobililor, “descoperirea” unor noi modalități de petrecere a timpului liber. Organizarea unor partide de vânătoare suscită interesul nobilimii, fiind una din activitățile preferate. În schimb, plimbările solitare, sau împreună cu persoana dragă, pe străzile orașului, sau în grădina special amenajată, încep să devină o constantă aproape zilnică, pentru mulți locuitori. Grădina se va impune tot mai pregnant, ca un spațiu destinat exclusiv activităților private: plimbări solitare, loc de întâlnire al îndrăgostiților, al prietenilor apropiați, de familie. În context, întâlnirile cu prietenii, prilejuite de invitații la masa de prânz sau la cină, contribuie într-o măsură ridicată la întărirea legăturilor de prietenie, concordie între vecini, rude, cei apropiați. Vizitele de curtoazie sunt tot mai des pomenite în scrierile cronicarilor. De o importanță sporită în petrecerea timpului liber începe să fie organizarea balurilor.

Vom încerca în rândurile care urmează să aducem în prim plan câteva aspecte, care să ateste creșterea ponderii celor care încep să descopere în lectura constantă, uneori chiar zilnică, o modalitate preferată de petrecere a timpului liber. Dacă cronicile maghiare și săsești, jurnalele, diferitele documente istorice, statutele de breaslă ne oferă informații prețioase în ceea ce privește mediul urban, însemnările de pe cartea românească veche sunt valoroase vizavi de mediul rural.

În țările Europei occidentale, „...progresele alfabetizării, circulația mai intensă a scrierii, tipărită sau în manuscris, răspândirea lecturii, efectuată în tăcere, care instaurează un raport solitar și secret între cititor și carte, erau tot atâtea transformări hotărâtoare, care trasau, de o manieră inedită, granița dintre acțiunile culturale ale forului privat și cele ale vieții colective.” Pentru țările Europei occidentale au fost stabilite cu exactitate rapoarte vizând proporția celor care cunoșteau scrisul și cititul. Toate cifrele atestă, pretutindeni în Europa occidentală, un puternic progres, între secolele XVI-XVIII, a ratei semnăturilor. Cercetătorii califică

UNIUNEA EUROPEANĂ

GUVERNUL ROMÂNIEI
MINISTERUL MUNCII, FAMILIEI
ȘI PROTECȚIEI SOCIALE
AMPOSDRU

Fondul Social European
POSDRU 2007-2013

Instrumente Structurale
2007-2013

MINISTERUL
EDUCAȚIEI
CERCETĂRII
TINERETULUI
ȘI SPORTULUI
OIPOSDRU

ACADEMIA ROMÂNĂ

rata semnăturilor drept „rată de alfabetizare” sub rezerva de a nu presupune că aceasta indică și procentajul populației care știa să scrie și să citească. Dacă în Scoția, în anul 1638, semnăturile dau o rată a alfabetizării masculine de 25%, o sută de ani mai târziu, în 1750, procentajele semnăturilor erau de 78% în cazul populației masculine. Aceeași situație o regăsim și în Anglia, unde constatăm o creștere a numărului celor care știu să scrie, în 1755, 60% dintre bărbați semnând, comparativ cu anul 1644, când rata era de 30% alfabetizați.¹ Toate acestea încep să se înfiripeze, timid, în Transilvania secolelor XVI-XVII.

Condițiile istorice neprielnice, așezarea geografică, perioadele îndelungate marcate de conflicte armate, diferențele de ordin confesional au condus la existența unor decalaje de ordin cultural și educațional între Transilvania și Europa occidentală.

Un prim palier în acest demers are în vedere gradul de alfabetizare, atât al populației masculine, cât și al celei feminine. Din păcate, datele oferite de documentele istorice, de cronicile săsești, maghiare sau românești nu ne indica o imagine clară, exactă, legată de acest aspect. Informațiile sunt dispartate, permițându-ne să tragem puține concluzii. În context, însemnările de pe cartea românească veche pot oferi indicii importante (în special pentru mediul rural) vizând ponderea celor pentru care lectura zilnică era o modalitate de petrecere a timpului.

Atât pentru mediul ortodox, cât și pentru cel protestant, Psaltirea, între secolele XVII-XIX era una din cele mai răspândite cărți de cult. Pe lângă faptul că era folosită în serviciul divin, aceasta slujea și ca manual pentru învățarea scrisului și cititului, mai ales în școlile bisericesti. Un indicator în acest sens are în vedere faptul că în secolul al XVI-lea din cele 44 de tipărituri chirilice ieșite de sub teascurile tiparnițelor din Transilvania și Țara Românească, 10 reprezentau diferite ediții slave de psaltiri. Acest număr este depășit doar de cel al diferitelor ediții slave, slavo-române și românești ale celor patru Evanghelii².

În același context, în actul de partaj din 1585 al lui Petrus Schirmer erau menționate un număr de 110 cărți. Dintre acestea, un număr de 41 erau psaltiri. Într-un număr mai ridicat sunt consemnate catehismele (44)³.

Psaltirea editată la Alba Iulia în anul 1651 nu a avut dimensiunea materială și implicațiile culturale ale Noului Testament din anul 1648 ori ale Chiriadromionului din 1699. Nu a avut nici aria de circulație

¹ Philippe Ariès, Georges Duby, *Istoria vieții private*, vol. 5: *De la Renaștere la Epoca Luminilor*, București, 1995, p. 137-139

² Demeny Lajos, *Carte, tipar și societate la români în secolul al XVI-lea: Studii, articole și comunicări*, București, 1986, p. 151-156

³ Georg Nussbächer, *Tipărituri românești menționate într-un act de partaj din 1585*, în *Limba română*, București, 1991, nr. 1-2, p. 58

UNIUNEA EUROPEANĂ

GUVERNUL ROMÂNIEI
MINISTERUL MUNCII, FAMILIEI
ȘI PROTECȚIEI SOCIALE
AMPOSDRU

Fondul Social European
POSDRU 2007-2013

Instrumente Structurale
2007-2013

OIPOSDRU

ACADEMIA ROMÂNĂ

atât de extinsă. Acesta a fost și motivul pentru care a devenit o carte de lectură pentru cercuri restrânse de cititori (familie, neamuri). O opinie centrală a textului avea în vedere necesitatea cunoașterii propriei limbi, “...scriitura fără înțeles este ca și trupul fără suflet”⁴. În acest context, cel puțin impactul emoțional al îndemnurilor la învățatură din aceste psaltiri, trebuie să fi fost mai ridicat comparativ cu alte asemenea cărți de factură religioasă care conțineau mesaje similare.

O constantă a predosloviilor cărților religioase românești tipărite în epocă, avea în vedere știința de carte. Sunt apreciați ca fiind “proști”, neînvățați, cu mintea întunecată, cei fără știință de carte. Cei care nu știu să scrie și să citească nu vor putea ajunge niciodată să cunoască valorile spirituale ale Evangheliei, ignoranța acestora fiind principalul obstacol⁵. (Pravile împărătești, Iași, 1646). Se ajunge chiar la paralelismul conform căruia un om bădăran este un om fără carte. Bunele maniere se învață⁶. (Catehismul calvinesc, 1648, Bălgrad)

În Pravila sa, tipărită în anul 1632, Eustatiu Logofătul spunea despre cei care nu aveau pasiunea cititului că “...sunt ca o corabie fără cârmă în mijlocul mării și tragi încoaci ca pre nește orbi și cia de apoi se afundă”⁷.

În 1690, sunt traduse maxime aparținând Sfântului Ioan Gură de Aur, grupate într-o culegere intitulată Mărgăritare. Câteva maxime aveau în vedere consecințele pe care le poate avea asupra unui individ neștiința de carte. Astfel, un neștiutor de carte are mintea “...în ceața întunecată”, învățatura, educația fiind privite ca adevărate doctorii atât pentru minte cât și pentru suflet. Se considera chiar că neștiința de carte este cauza principală a tuturor relelor⁸.

În “Învățăture creștinesci”, autorul îndeamnă pe cititor să citească zilnic. Autorul oferă o adevărată rețetă privind modalitatea cea mai eficientă de lectură. Se recomandă a se citi câte un capitol dimineața, înainte de a începe ziua de muncă și seara, înainte de a dormi. În cazul în care timpul de lucru al individului nu permite lectura de dimineață este binevenită și numai cea de seară⁹.

În special pentru mediul ortodox, un alt indicator al gradului de alfabetizare îl reprezintă însemnările de pe cărți făcute de proprietari. Mare parte a acestor însemnări au fost realizate pe cărțile religioase și au un caracter testamentar. Dispozițiile testamentare au în vedere, în special, dorința proprietarului de a dona cartea

⁴ Iacob Mârza, *Rostul traducerii și tipăririi Psaltirii de la Bălgrad în contextul secolului al XVII-lea*, în Revista de istorie, București, 1992, nr. 5-6

⁵ I. Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche 1508-1830*, vol. 1, București, 1903, p. 156-157

⁶ Ibidem, p. 168

⁷ Tudor Nedelcea, *Activitatea tipografilor-între trudă și satisfacție*, în Valori bibliofile din patrimoniul cultural național. Cercetare și dezvoltare, București, 1983, an II, p. 326

⁸ I. Bianu, Nerva Hodoș, op. cit., p. 317

⁹ Ibidem, p. 127

UNIUNEA EUROPEANĂ

GUVERNUL ROMÂNIEI
MINISTERUL MUNCII, FAMILIEI
ȘI PROTECȚIEI SOCIALE
AMPOSDRU

Fondul Social European
POSDRU 2007-2013

Instrumente Structurale
2007-2013

OIPOSDRU

ACADEMIA ROMÂNĂ

respectivă unei instituții religioase. Mobilul este simplu: îmbunarea Divinității, speranța că acest act de caritate îl va ajuta la Judecata de Apoi.

Sunt dese cazurile când individul își propune să cumpere o carte bisericească (chiar dacă prețul acesteia este de cele mai multe ori foarte ridicat) doar pentru a o dona apoi bisericii. Gestul de a oferi cartea bisericii poate fi pus pe seama necunoașterii cititului și scrisului. Proprietarul cărții nu își dorește să învețe să citească, să scrie (însemnările de pe aceste cărți fiind realizate în cele mai multe cazuri de preotul sau de învățătorul localității respective). Aceste deziderate nu sunt în planul său nici în ceea ce îi privește pe copiii săi. Același atitudine și în ceea ce privește învățarea adevărilor Evangheliei. În acest context, acesta cumpără cartea și o donează apoi, sperând că acest act de caritate este o cale mai scurtă pentru a-i fi iertate păcatele. Simplul act al carității avea aceeași însemnătate ca și învățarea adevărilor biblice. Este una din cauzele pentru care, la sfârșitul însemnărilor, apare blestemul donatorului, în cazul înstrăinării cărții. Donațiile au un scop bine definit: iertarea păcatelor, săvârșite în timpul vieții, prin pomenirea sufletelor donatorilor și uneori a rudelor acestora, în cadrul slujbelor religioase. Înstrăinarea unei cărți poate determina încetarea pomenirii numelor donatorilor de către preot, la liturghii, acest fapt putând implica o scădere a șanselor de a-i fi iertate păcatele¹⁰. (Cazania lui Varlaam, 1646).

Există, deci, în Transilvania secolelor XVII-XIX, și câțiva laici ridicați din mijlocul vieții rurale care au avut tentative de a învăța scrisul și cititul. Un exemplu impresionant de ieșire din tiparele mentalității arhaice este oferit de însemnarea de pe Cazania din Tăuni (jud. Alba) din care transpare dorința firească de a putea deprinde tainele scrisului și cititului : „...foarte mi drag a citi această carte sfântă dar nu pot așa bine, dar de va vrea Dumnezeu m-oi învăța și eu a citi”¹¹.

Câteva însemnări dovedesc faptul că lectura sistematică, devine o modalitate preferată de petrecere a timpului liber. Ciubacan Toader din Olpret mărturisește într-o însemnare făcută pe filele tipăriturii Evanghelie (Râmnic, 1746) faptul că „...de 12 ani cetesc eu pre ea”.¹²

În însemnarea de pe Psaltirea tipărită la Brașov în 1816, Marin din „Eupac” mărturisește că a luat cartea cu dânsul în perioada în care s-a aflat la Carei unde „...am fost tocmit pe talere o sută cincizeci întru an”. Lecturarea cărții a fost una din puținele modalități de petrecere a timpului liber, autorul mărturisind că „...la Căreu...ni s-au urât”. Grija față de carte este ridicată atât timp cât autorul se mărginește la o singură însemnare. Acesta își motivează decizia de a realiza însemnarea din perspectiva istorică „...am scris ca să

¹⁰ Doina Braicu, Victor Bunea, *Carte veche românească din secolele XVI-XVII în colecțiile Arhiepiscopiei Sibiului*, Sibiu, 1991, p. 129

¹¹ Corina Turc, *Destin livresc în secolul al XVII-lea în sudul Transilvaniei*, în Sargeția, Deva, 1991, an XXI-XXIV, p. 168

¹² Elena Mosora, Doina Hanga, *Catalogul cărții românești din colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare Lucian Blaga Cluj-Napoca*, Cluj Napoca, 1991, p. 59

UNIUNEA EUROPEANĂ

GUVERNUL ROMÂNIEI
MINISTERUL MUNCII, FAMILIEI
ȘI PROTECȚIEI SOCIALE
AMPOSDRU

Fondul Social European
POSDRU 2007-2013

Instrumente Structurale
2007-2013

OIPOSDRU

ACADEMIA ROMÂNĂ

știe...peste do sute de ani că eu când am fost fecioru lui Stan...”. Citită și ascultată în mediul familial, cartea s-a bucurat de prețuirea fiecărui membru, doar în acest chip putând fi realizabilă dorința acestuia.¹³

Ierei Teodor, preot la Biserica din Șcheii Brașovului, mărturisește „...să știe și am scris eu cu mâna mea” în 13 noiembrie 1732 faptul că a citit lucrarea lui Ioan Gură de Aur, Omilii-Cuvântare apostolească, editată în limba slavă la Kiev în 1623¹⁴ iar parohul Ștefan Anghelovici din Feldioara că a cumpărat Cartea românească de învățătură (Iași, 1643) cu 22 de zloți și că „...m-am folosit de dânsa până acuma”. O parte din bani au provenit din vânzarea unui lot de pământ, suma de 8 zloți fiind contribuția proprie. Dacă, după moartea sa, cel care ar fi dorit să și-o însușească, trebuia să plătească „...cei 8 zloți îndărăpt la copiii mei”.¹⁵

Cel care realizează însemnarea din Carte sau lumină (Snagov, 1699) destăinuie că a aflat data decesului „...părintelui nostru Georgi Hagi Radu [Boghicic] la 11 ciasuri din noapte” consultând o carte aparținând „...tatălui Apostol Amartolon Sotiria”. Însemnarea atestă cunoștințe de scris și de citit, fiind menționată cu exactitate și ora de lectură. De asemenea, suntem informați cu privire la existența unei biblioteci particulare.¹⁶

Este remarcabil numărul cărților aflate în proprietatea preotului „Ioan din Nojac” (9 cărți-bibliotecă particulară). În urma decesului acestuia, cărțile sunt împărțite între posibil membrii ai familiei, astfel: „...Marii lui Pușcaș Vasilie...1 cărți Păucenie un Molitvenic și un Catavasitariu din 2, cel mai mic...popii Toma sau nepoatelor lui Catalinii și Marișchi i s-au venit un Apostolear și un Molitvănic și Catavaseriu, iar popii Alexandru o Evanghelie, Liturghie și un Octoih”. Moștenitorii au intrat în posesia cărților în octombrie 1787.¹⁷

Tot despre o bibliotecă particulară sunt referințe într-o altă însemnare. Preotul Simeon Martinovici din Grădinari (jud. Caraș Severin) achiziționează în anul 1788, 12 minee românești plătind suma de 90 de florini. Însemnarea era realizată pe una din filele Mineiului lunii mai (Râmnic, 1780). Într-o altă însemnare, datată 1813, dascălul Pavel Trailovici laudă actul cultural, confirmând păstrarea tuturor volumelor.¹⁸

Cel care a realizat însemnarea de pe tipăritura Îndreptarea legii menționează faptul că a primit-o de la “preoteasa Stanca” cu un scop precis, acela de a-l învăța pe fiul acesteia să citească “...de am muncit de l-am învățat scrisoare, cântări...și alte rânduieli...iară eu mi-am făcut pomană cu învățătura ce i-am dat-o lui Domenic”. Însemnarea datează se pare din secolul al XVII-lea.¹⁹

¹³ Ibidem, p. 189

¹⁴ Vasile Oltean, *Catalog de carte veche din Șcheii Brașovului*, Iași, 2004, p. 190

¹⁵ Ibidem, p. 199

¹⁶ *Tipărituri românești 1539-1750 existente la Brașov-catalog*, Brașov, 1980, p. 111

¹⁷ Ibidem, p. 46

¹⁸ Florian Dudaș, *Memoria vechilor cărți românești. Însemnări de demult*, Oradea, 1990, p. 260; în continuare *Memoria...*

¹⁹ Doina Braicu, Victor Bunea, op. cit., p. 86

UNIUNEA EUROPEANA

GUVERNUL ROMANIEI
MINISTERUL MUNCII, FAMILIEI
SI PROTECTIEI SOCIALE
AMPOSDRUFondul Social European
POSDRU 2007-2013Instrumente Structurale
2007-2013

OIPOSDRU

ACADEMIA ROMÂNĂ

Pop Ștefan mărturisește că a cumpărat Carte românească de învățătură în anul 1645 (la numai doi ani de la apariție) plătind suma de "... 4 galbini și un ot". Cartea va intra în împrejurări necunoscute în proprietatea bisericii din Mag, în 1838, conform unei însemnări a dascălului Ion Tarcea. De altfel, acesta realizează 12 însemnări pe filele tipăriturii între anii 1838-1845. Mare parte a acestora atestă faptul că tipăritura aparține bisericii din Mag. În 5 martie 1842, dascălul menționează că lucrarea a fost înzestrată cu o nouă legătură, în 19 decembrie 1841. Într-o altă însemnare, datată 5 martie 1841, enumeră persoanele care conduceau ierarhia bisericească locală (protopop și preot). În 1840, acesta mărturisește că tipăritura este "...foarte minunată", fapt care ne indică că acesta a lecturat-o. Doi ani mai târziu el consemnează faptul că, în anul 1841, a citit cartea: "...cetită la ano 1841". De altfel, într-o altă însemnare din același an, mărturisește despre dificultățile pe care le-a întâmpinat în lecturarea cărții "...întru această cazanie slove aruncate pe sârbie de să-și desfacă omu mintea cum să le spue...iară puțini cărturari sunt care să poată descurca cuvintele". În anul 1845 menționează că a recitit cartea în anul 1843 "...am isprăvit de am sfârșitu a celor 33 de căzaniei". O serie de alte însemnări conțin mai multe îndemnuri moralizatoare care fac apel la întărirea credinței în Dumnezeu prin rugăciuni.²⁰

Tipăritura Psaltire, editată la Bălgrad în 1651, aparținea bisericii „Juncului”, conform unei însemnări a cantorului Ioan Faur, datată 21 ianuarie 1823. Într-o altă însemnare, aceeași persoană declară că a citit cartea, la vârsta școlii „...fiindu-mi poftă a ceti”. A fost o modalitate de petrecere a timpului liber, în măsura în care lectura acelei cărți nu intra în sfera curriculară de pregătire școlară.²¹

Nicolae Trifon, fost învățător în Săcaci mărturisea în februarie 1865 că a citit Noul Testament, tipărit la Bălgrad în 1648 în 88 de zile. Putem aprecia că acesta a reusit lecturarea a 3-4 file zilnic, în condițiile în care volumul are aproximativ 300 de file.²²

Într-o însemnare nedată, pe una din filele Psaltirii tipărită la Rîmnic în 1783 sunt indicate pasajele (psalmii) care trebuiau citiți (indispensabili rugăciunilor zilnice) de cel care s-ar fi aflat în primejdie, ar fi savârșit vreun păcat, ar fi fost închis pe nedrept, în caz de fenomene meteorologice extreme, înaintea servirii mesei („când vei începe la pîine noao sau la vin sau la orice fel de poame...”). Precizia cu care sunt indicații psalmii (prin specificarea numărului) care trebuiau citiți, modul pragmatic în care aceștia sunt sugerați a fi parcurși-ca parte integrantă a rugăciunilor (evenimente cotidiene, întâmplări neobișnuite, nenorociri,

²⁰ Carte românească de învățătură, Iași, 1643, ex. B, nr. inv. 2, Biblioteca Județeană Astra Sibiu

²¹ Psaltire, Alba Iulia, 1651, nr. inv. 32, Biblioteca Județeană Astra Sibiu

²² Florian Dudaș, *Carte veche românească în Bihor sec. XVI-XVII [Catalog]*, Oradea, 1977, p. 71; în continuare *Carte...*

UNIUNEA EUROPEANA

GUVERNUL ROMANIEI
MINISTERUL MUNCII, FAMILIEI
SI PROTECTIEI SOCIALE
AMPOSDRU

Fondul Social European
POSDRU 2007-2013

Instrumente Structurale
2007-2013

MINISTERUL
EDUCAȚIEI
CERCETĂRII
ȘI SPORTULUI
OIPOSDRU

ACADEMIA ROMÂNĂ

comiterea unor păcate)- întăresc și mai mult părerea că psaltirile erau uzitate într-o proporție mai ridicată în cadrul familiei decât cu ocazia săvârșirii liturghiilor.²³

Nu cunoaștem identitatea celui care a realizat alte trei ample însemnări, acestea nefiind datate. Ele reprezintă traduceri fidele ale unor pasaje ale cronicii lui Mihaly Cserei, *Historiaja 1662-1711*, apărută la Pesta, în anul 1852. Având un caracter supranatural iar ca finalitate, moralizator, prima dintre acestea aduce în prim plan o întâmplare petrecută în Polonia. Perspectiva de a sărăci, ca urmare a dispariției unei părți a turmelor, îl mâhnește în asemenea măsură pe proprietar încât acesta îl hulește pe Dumnezeu. Impietatea este pedepsită de Divinitate, acesta fiind transformat în câine, devorându-și apoi pe rând, animalele. Cea de-a doua însemnare prezintă intrigile câtorva nobili maghiari, în urma cărora, mitropolitul Sava Brancovici a căzut în dizgrația principelui Mihail Apafi. Acțiunile acestora au vizat însușirea averii mitropolitului, ei răspândind și zvonul conform căruia înaltul prelat ar fi conviețuit cu o femeie „...ca tine la casa sieși curva pre o muiare”. Ultima dintre însemnări amintește de întâmplări neobișnuite, supranaturale care aveau loc în Ardeal: lăcrimarea unei icoane în biserica românească din Șchei, cu o zi înaintea Paștilor, transformarea unei pâini în sânge, fenomene atmosferice neelucidate, zgomote asurzitoare în biserica. Traducerea și redarea unor asemenea mesaje trădează, fără îndoială, anumite preferințe literare, interesul pentru evenimente supranaturale suscitând în cel mai înalt grad.²⁴

Neavând probabil urmași, Pușcău Crăciun, împreună cu soția cumpără Chiriadromionul tipărit la Alba Iulia în 1699 (în 1702 la numai trei ani de la apariție), dăruindu-l apoi unui nepot de frate (cu siguranță cunoscător în ale cititului). Cartea este dăruită acestuia cu interdicția de a o înstrăina, zălogi, „...schimba cu o altă carte”. Noului proprietar i se permitea însă să realizeze însemnări pe filele tipăriturii „...cum de va fi treaba să se scrie ceva de într-nsa să nu fie oprită”.²⁵

Fiul Marincăi Toma din Budești, în vârstă de numai 20 de ani, și-a pierdut viața ca urmare a unei puternice inundații produse în luna februarie a anului 1747, în plin post al Paștelui. La rugămintea părinților, preoții satului îi vor oficia slujba de înmormântare, în schimb aceștia promițând că vor achiziționa tipăritura Triod (București, 1748) donând-o apoi bisericii locale. Condiționarea oficierii slujbei de înmormântare de donația cărții se produce ca urmare a faptului că tânărul decedat nu a fost împărtășit și cuminecat „...nefiind spovedit și cuminecat...iară noi preoții satului, am ertat și l-am prohodit și i-am cetit deslegare...și am ertat toate”. În cele din urmă, alți doi preoți vor contribui la achiziția cărții, prețul acesteia fiind cu atât mai ridicat cu cât cumpărătura are loc la un an de la apariția acesteia. Acesta este și motivul pentru care, în finalul

²³ Psaltire, Râmnic, 1783, nr. inv. 71, Biblioteca Județeană Astra Sibiu
²⁴ Cazanii, București, 1742, nr. inv. 15, Biblioteca Județeană Astra Sibiu
²⁵ Florian Dudaș, *Memoria ...*, p. 163

UNIUNEA EUROPEANA

GUVERNUL ROMANIEI
MINISTERUL MUNCII, FAMILIEI
SI PROTECTIEI SOCIALE
AMPOSDRUFondul Social European
POSDRU 2007-2013Instrumente Structurale
2007-2013

OIPOSDRU

ACADEMIA ROMÂNĂ

însemnării, preotul Ionășel din Budești îi îndeamnă pe posibili viitori cititori să nu deterioreze cartea, indicând și una dintre cauze: „...ca să siliți să nu o pre purtați rău și grozav, ce vă rog binișor, se nu o picurați cu lumina”. Este sugerat astfel și unul din momentele zilei în care cartea se lectura, la lumina lumânării.²⁶

Preotul Popa Efrem cumpăra în 1652 Cartea românească de învățătura (Iași, 1643) sperând ca fii săi, Neagoe și Ignatie, să învețe să citească „...ca să fie de învățătură tuturor carii vor ceti și feciorilor mei, lui Neagoe și Ignatie”. De altfel, acesta realizează o altă însemnare aproape identică pe o altă filă a tipăriturii.²⁷

Anumite însemnări reprezintă cronici de dimensiuni reduse conținând evenimente istorice trecute, considerate de cei care le realizează ca fiind importante, prin impactul avut asupra comunităților din care făceau parte. Sunt două posibilitățile prin care aceștia au aflat de derularea acestor evenimente: memoria colectivă (familia sau comunitatea), lectura constantă a unor cărți, scrisori de familie care menționează și descriu aceste fapte istorice. Astfel, într-o însemnare din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, realizată pe un Catavasier-manuscris, sunt amintite următoarele evenimente istorice: nenorocirile abătute asupra Transilvaniei după moartea principelui Rakoczi al II-lea, războiul curuților, invazia tătarilor din 1761. Cel care realizează însemnarea, Achim Ursu „feciorul lui Niculai din Frânceni”, mărturisește că informațiile i-au parvenit de la „popa Petre din Sasa”.²⁸

Teodor Roșca consemnează în 1794 pe una din filele Octoihului tipărit la Râmnic în 1750, evenimente care au afectat comunitatea din care făcea parte (elemente de istorie locală): războiul curuților și ciuma din 1711, invazia tătarilor din 1715, epidemia de ciumă din 1742. Ca urmare a faptului că toate acestea au afectat comunitățile locale, putem presupune că sursa de informație să fi fost memoria colectivității din care făcea parte.²⁹

„Simon popa Stefan”, paroh al Viseoanilor de Mijloc, cel care realizează însemnările tip cronică (1799) de pe una din filele Triodului tipărit la Blaj în 1771, indica cu precizie sursele care l-au informat despre evenimente petrecute cu aproape un secol înainte „...cercând și ispitând scrisorile celor mai bătrâni, precum a lui Iusco popa Lup și a altora mai bătrâni”. Evenimentele evocate au în vedere epidemiile de ciumă care au afectat grav comunitățile maramureșene (1710, 1742), invazia tătarilor din 1717, anomaliile climaterice care, distrugând recoltele, au provocat foamete în 1785.³⁰

Însemnările de pe una din filele Liturghierului-manuscris scris în 1739 de către copistul Popa Filip din Naprădea au fost realizate la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Având caracter de cronică acestea evocă

²⁶ Ibidem, p. 208

²⁷ Florian Dudaș, *Carte...*, p. 31

²⁸ Idem, *Memoria...*, p. 252

²⁹ Ibidem, p. 263

³⁰ Ibidem, p. 269-270

UNIUNEA EUROPEANA

GUVERNUL ROMANIEI
MINISTERUL MUNCII, FAMILIEI
SI PROTECTIEI SOCIALE
AMPOSDRU

Fondul Social European
POSDRU 2007-2013

Instrumente Structurale
2007-2013

MINISTERUL
EDUCAȚIEI
CERCETĂRII
TINERETULUI
SI SPORTULUI
OIPOSDRU

ACADEMIA ROMÂNĂ

aceleași nenorociri care au lovit comunitățile maramureșene: epidemia de ciuma din 1710 și 1742, invazia tătarilor din 1717. Nu cunoaștem identitatea celui care realizează însemnările, sursa de informare a acestuia.³¹

În secolul al XVII-lea, cărțile religioase ortodoxe primeau o nouă legătură, la un interval destul de scurt de la anul apariției. Acest fenomen indica, pe de o parte, numărul redus al acestora, însă și faptul că uzura rapidă se datora și deseori lor folosiri. Este un indiciu care atestă o lectură constantă a unor astfel de tipărituri, însă de către un număr redus de persoane.³²

În 29 iunie 1838, diaconul Gheorghe Irimie consemnează că a fost finalizată legarea Cărții românești de învățătură, trecând în revista pe toți cei care au contribuit financiar (10 persoane), valoarea totală cifrându-se la 10 florini și jumătate. În 2 martie 1867, Dumitru Spiridon este cel care plătește pentru o nouă legătură. Intervalul de timp scurs între cele două restaurări poate reprezenta un indicator al gradului de uzitare a tipăriturii în cadrul serviciului divin.³³

Dintr-o însemnare, aflăm că atât Mineiul lunii ianuarie cât și Mineiul lunii februarie (Buzău, 1698) au fost legate pentru a doua oară în luna decembrie 1727 (un posibil indicator privind gradul de utilizare a tipăriturii în decursul celor trei decenii) de către același preot Ierei Radu fiul lui Radu Tempea. În Mineiul lunilor Noiembrie și Decembrie și în Mineiul lunilor mai și iunie (Buzău, 1698) nu regăsim nici o însemnare privitoare la realizarea unei noi legături de carte existând posibilitatea unei utilizări mai restrânse a tipăriturilor în oficierea slujbelor religioase.³⁴

Există mai multe indicii care confirmă că nivelul cunoașterii scrisului și al cititului este mult mai ridicat în cazul bărbaților, comparativ cu femeile. Astfel, în ceea ce privește însemnările realizate pe cărțile religioase, în marea majoritate a cazurilor, autorii sunt persoane de sex masculin. Sunt mult mai rare cazurile în care dispozițiile testamentare ale donației implică și pe ceilalți membri ai familiei (fratele, sora, cumnatul, cumnata), excepție făcând soția.

Preotul Ionuț din Prislop, cumpără Chiriadromionul (Alba-Iulia, 1699) cu 20 de florini, dăruind tipăritura mănăstirii „...Mănăsturului” condiționând donația „...până va trăbui feciorului meu Simion sau feti mi Petca”. Însemnarea este datată 3 februarie 1701. Este unul dintre puținele indicii privind accesul la lectură pentru o persoană de gen feminin.³⁵

³¹ Ibidem, p. 271-272

³² Corina Turc, *Cartea și prețuirea ei. Atitudini individuale și colective în Transilvania secolului al XVII-lea*, în Marisia, Târgu-Mureș, 1994, XXIII-XXIV, p. 210-211

³³ Vasile Oltean, op. cit., p. 203

³⁴ Ibidem, p. 247

³⁵ Elena Mosora, Doina Hanga, op. cit., p. 34

UNIUNEA EUROPEANĂ

GUVERNUL ROMÂNIEI
MINISTERUL MUNCII, FAMILIEI
ȘI PROTECȚIEI SOCIALE
AMPOSDRU

Fondul Social European
POSDRU 2007-2013

Instrumente Structurale
2007-2013

MINISTERUL
EDUCAȚIEI
CERCETĂRII
TINERETULUI
ȘI SPORTULUI
OIPOSDRU

ACADEMIA ROMÂNĂ

Impactul emoțional al lecturării Chiriadromionului (Alba Iulia, 1699) este consemnat de de proprietar, „...la anul 1806 am citit pre cartea aceasta cu mare jale”. Cel care semnează este o femeie, Nina Popovici.³⁶

Chiriadromionul tipărit la București, în 1732, a fost cumpărat cu suma de 18 florini de Breban Lupe, din localitatea Poptelec, însemnarea fiind realizată în anul 1749 (1744?) de preotul Gheorghie din Bârsa. Se pare ca la scurt timp după achiziția cărții (1744) aceasta este dată drept zestre unei fiice, căsătorite cu diacul „Nechita lui Morășan Mihaiu” din localitatea Gobrin (?). Pe lângă această carte, fata mai primea alte două și anume o sfedniță (?) și o carte de liturghii. Cărțile sunt dăruite într-un cadrul oficial, în biserica din localitate, cu ocazia ofierii slujbei religioase „...în besereca de Poptelec și le-au dat atunci la slujba cu lumini și le-au sărutat”, de față fiind atât cel care a consemnat evenimentul cât și preotul local „popa Ursu”. Sub blestem, acesta testează ca nimeni, în afară de copiii sau nepoții fiicei sale, să nu poată consulta cele trei tipărituri. Dorința acestuia se pare că a fost respectată, parohul local „Georgiu Farkasiu din Poptelec” însemnând pe două dintre file în anul 1868 că tipăritura era în posesia bisericii.³⁷

Manuscrisul Apostol, aflat într-o stare avansată de degradare, este refăcut, cu mari sacrificii materiale, de către soția lui Grigore Turcuș în anul 1729. Este de remarcat că însemnarea este realizată chiar de către soție.³⁸

În anul 1702, Micu dascăl mărturisește că a dorit să realizeze însemnarea „...să știe de când am cercat...acest condei de cioc de barză să vedem cum scrie” (Minei pe luna decembrie, manuscris slavon, sec. al XVI-lea). Însemnarea este importantă prin prisma identificării instrumentelor folosite pentru scris la începutul secolului al XVIII-lea.³⁹

Însemnările de pe cartea românească veche-manuscris oferă informații importante vizavi de timpul necesar copierii. Simion Călborean, „...dascăl la Cernatul de jos” a fost plătit cu suma de 4 florini și 4 creițari „...socotindusă hârtia și vâpseala și luminile câte sau ars până au scris această carte” pentru realizarea manuscrisului Strastnic. Manuscrisul a fost realizat în urma unei comenzi, șase persoane „...jurați la Sfânta Biserică” fiind cei care au asigurat suportul financiar. Volumul de muncă a fost ridicat, manuscrisul conținând 248 de file, copistul mărturisind și intervalul de timp necesar „...sau început la luna lui Fevruarie în 12 zile și sau săvârșit la 16 zile ale lunii lui Martie”. Putem aprecia că acesta a reușit copierea a șapte-opt

³⁶ Ibidem, p. 34

³⁷ Chiriadromion, Alba Iulia, 1699, nr. inv. 14, Biblioteca Județeană Astra Sibiu

³⁸ Florian Dudaș, *Memoria...*, p. 187

³⁹ Vasile Oltean, op. cit., p. 121

UNIUNEA EUROPEANA

GUVERNUL ROMANIEI
MINISTERUL MUNCII, FAMILIEI
SI PROTECTIEI SOCIALE
AMPOSDRU

Fondul Social European
POSDRU 2007-2013

Instrumente Structurale
2007-2013

OIPOSDRU

ACADEMIA ROMÂNĂ

file în medie zilnic, incluzând aici și realizarea ornamentelor cu roșu, verde galben, negru, prezente pe 14 file.⁴⁰

Ion Romanul, din Sânpetru, menționează că a reușit copierea miscelaneului (colligat format din romanele Alexandria și Floarea darurilor) în două luni „...în luna lui cireșariu 15 zile și sfârși în luna făurariu în 15 zile, văleat 7128, iar de la nașterea lui Hristos 1620”.⁴¹

Diacul Petru, din Băcăinți, mărturisește, pe una din filele Sinaxarului-manuscris că a reușit scrierea celor 321 de file într-o iarnă (1698-1699) terminând în 18 ianuarie 1699. Cele 321 de file au fost realizate în 49 de zile, putând aproxima un număr mediu de 5-7 file, zilnic. Numărul filelor copiate zilnic putea fi mai ridicat, presupunând că diacul a respectat interdicția de a înceta lucrul în perioada sărbătorilor religioase, corespunzătoare intervalului de timp. Manuscrisul a fost realizat la comanda preotului Neagoe din Vinerea (jud. Alba Iulia). În continuarea însemnării acesta menționează iarna secetoasă, cu temperaturi ridicate „...ci a fost iarna mai ca vara”.⁴²

În anul 1820, Teodor Uibardi din Sighet copiază un octoih, motivând gestul său astfel: „...spre folosul pruncilor celor rumânești și pentru că nu sunt cărți destule românești spre treaba școalelor”.⁴³

Având în vedere că generozitatea subiectului abordat lasă loc, în demersul investigației istorice, unor multiple interpretări și evaluări, cele câteva considerații ale prezentului studiu ne permit să constatăm creșterea ponderii celor care încep să descopere în lectura constantă, uneori zilnică, o modalitate preferată de petrecere a timpului liber.

⁴⁰ Stratsnic-manuscris, Cernatul de Jos, 1820, CM 40, Biblioteca Județeană Astra Sibiu

⁴¹ Florian Dudaș, *Memoria...*, p. 120

⁴² Ibidem, p. 154

⁴³ Ibidem, p. 299